

УДК 351.713:94(477)“1917–1939”

**ОЧІЛЬНИКИ ЗАГАЛЬНОРАДЯНСЬКОГО МИТНОГО ВІДОМСТВА
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПРОБЛЕМА РОТАЦІЇ****Д. В. Архірейський****(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)**

У статті аналізуються причини, особливості та значення ротації вищого керівного складу радянського митного відомства у 1917–1939 рр.

В статье анализируются причины, особенности и значение ротации высшего руководящего состава советского таможенного ведомства в 1917–1939 гг.

In the article reasons, features and value of rotary press of higher leading personnel of soviet custom department in 1917–1939 are analysed.

Ключові слова. Митне відомство, митна служба, начальник управління, керівник, Народний комісаріат зовнішньої торгівлі.

Вступ. Якщо радянська митна справа в загальних рисах хоча б якось відображена в радянських і пострадянських науково-історичних дослідженнях, то окремі її аспекти, зокрема кадрова складова, явно потребують додаткової уваги. Повністю обійдено й тему вищого керівництва радянської митної служби, в тому числі міжвоєнної доби. Аналіз попередньої історіографічної спадщини показує, що проблему дослідники взагалі й не формулювали. Лише в 1995 р. радянський і російський історик Ю. Кисловський як додаток до книги “История таможи государства Российского. 907–1995” запропонував “Список начальников Головного митного управління (Митного комітету) і час їх перебування на посаді”¹. Цей перелік містить короткі біографії вищих керівників радянської митної служби від 1918 до 1991 р. з фіксацією часу перебування на зазначеній посаді. Недолік цього списку – відсутність пояснень причин як призначення того чи іншого діяча на посаду, так і звільнення з неї, а також деякі часові лакуни та невідповідності тощо.

Наведемо список радянських митних керівників міжвоєнної доби за Кисловським.

Харков Г. І.: 17 грудня 1918 р. – 14 липня 1921 р.; 22 грудня 1921 р. – 1 липня 1922 р.;

Потяев А. І.: 1 грудня 1922 р. – 1 травня 1927 р.;

Винокур А. П.: 5 травня 1927 р. – 16 лютого 1930 р.;

Сталь (Ламкін) Р. І.: 10 листопада 1930 р. – 21 серпня 1931 р.;

Фунтиков С. І., тимчасово виконуючий обов’язки: 21 серпня 1931 р. – 21 березня 1932 р.;

Рутенбург А. М.: 21 березня 1932 р. – 19 квітня 1933 р.;

Харков Г. І.: 19 серпня 1933 р. – 14 січня 1935 р.;

Охтін (Юров) А. Я.: 14 січня 1935 р. – 16 листопада 1937 р.;

Александров О. О., тимчасово виконуючий обов’язки: 16 листопада 1937 р. – 20 квітня 1939 р.;

Кузнецов Г. І.: кінець квітня 1939 р. – квітень 1945 р.²

Як бачимо, часові лакуни охоплюють жовтень 1917 р. до 17 грудня 1918 р., 14 липня – 22 грудня 1921 р., 1 липня – 1 грудня 1922 р., 1–5 травня 1927 р., 16 лютого – 10 листопада 1930 р., 19 квітня – 19 серпня 1933 р. Таким чином, Кисловський не пояснює, хто саме обіймав посаду головного митника в ці хронологічні часи загальною тривалістю близько 37 місяців. Ці пропуски, власне, як і інші незрозумілі моменти, фактичні неточності, відсутність пояснень про об’єктивні та суб’єктивні причини призначень та звільнень з посади тощо, і викликають потребу додаткового дослідження проблеми, хоч кількість праць з митної тематики останнім часом явно зросла як в Україні, так і в Росії, однак вона (проблема) залишається недослідженою. Опрацювання наявної історіографічної спадщини, деяких інтернет-ресурсів, а також архівних матеріалів дає можливість значно розширити знання із цієї теми.

© Д. В. Архірейський, 2012

¹ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. 907–1995. – М. : Автор, 1995. – С. 276–283.

² Там же. – С. 276–279.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлення особливостей ротації вищих керівників митного відомства РСФРР та СРСР міжвоєнної доби. Дослідження базується на хронологічному принципі.

Результати дослідження. У вересні 1917 р. у Петрограді відбувся 1-й установчий з'їзд Всеросійської спілки митних службовців (ВСМС), на якому обрано Центральний комітет (ЦК) ВСМС. З'їзд об'єднав митні профспілки, які під впливом політичних подій почали ділитися за соціальними та професійними ознаками на профспілки чиновників і профспілки митних оглядачів³. У керівництві ВСМС, очевидно, перемогли ліві, радикальніші елементи, саме тому в жовтні 1917 р. ЦК ВСМС визнав платформу більшовиків, які щойно прийшли до влади. Центральний комітет ВСМС обрав у той час Тимчасову раду з п'яти членів, один з яких – В. Е. Копайтич – одночасно очолив саму Тимчасову раду і Департамент митних зборів (ДМЗ), що діяв у складі створеного на базі дореволюційного Міністерства фінансів Наркомату фінансів РСФРР. Посада керівника ДМЗ дісталася Копайтичу, бо попереднього начальника Департаменту, професійного бюрократа, звільнили новою владою за звинуваченнями у саботажі⁴. Проте відразу налагодити роботу ДМЗ Копайтичу не вдалося: вважається, що повноцінно Департамент запрацював лише в січні 1918 р.

Отже, першим радянським вищим митним керівником можна назвати В. Копайтича, причому до квітня 1918 р. він формально був старшим начальником і для українських митних установ, поки вони не перепідпорядкувалися політичній владі України. 26 червня 1918 р. Департамент митних зборів РСФРР реорганізовано в Головне управління митного контролю (ГУМК) та переведено до складу Наркомату торгівлі і промисловості (НКТіП). Копайтич став начальником ГУМК НКТіП РСФРР.

Крісло під Копайтичем захиталося 11 лютого 1919 р., згідно з постановою НКТіП, посаду начальника ГУМК скасовано, натомість упроваджено колегію ГУМК у складі трьох членів, два з яких призначалися наркомом торгівлі і промисловості (ним у цей час уже був Л. Б. Красін), а третій – Всеросійським центральним виконавчим комітетом (ВЦВК) Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів⁵.

Постанова НКТіП на деякий досить короткий час дестабілізувала систему керування митним відомством. З документів можна дізнатися, наприклад, що 12 лютого “за начальника Головного управління” (хоча цю посаду нібито вже скасували. – Д. А.) розписувався Т. А. Веліхов⁶.

Рішення замінити єдиноначальність у митній системі на колегіальність керування важко пояснити. Можливо, в деяких радянських відомствах, включаючи НКТіП, тенденції колегіального керування в цей час ставали сильнішими за принцип єдиноначальності. Можливо, це логічно пояснити зменшенням значення самого митного відомства в структурі наркомату і в системі державних органів узагалі. А можливо, існували якісь претензії з боку керівництва НКТіП до Копайтича персонально, який, хоча й пов'язав свою долю з більшовиками, але, будучи митником з дореволюційним стажем, міг вважатися не зовсім лояльним до влади з політичного погляду. Ось тому, не ризикуючи зняти з посади досвідченого фахівця, до нього приставили у вигляді колегії перевірених партійців. Ще однією причиною втрати Копайтичем довіри з боку керівництва могла була його неспроможність на початку 1919 р. швидко й ефективно підпорядкувати собі митні структури інших радянських республік, зокрема УСРР.

Як би там не було, Копайтича поки з рахунків не списали. Його призначили членом колегії ГУМК за квотою НКТіП. Іншим членом від наркомату став Григорій Іванович Харков. У наказі № 29 по ГУМК від 20 лютого 1919 р. зазначалося: “... До призначення пред-

³ Санников А. Архангельская таможня и потрясения 1917–1920 годов [Электронный ресурс] // Волна. – 2001. – № 30, 31 июля. – Режим доступа : <http://arhpress.ru/volna/2001/7/31/22.shtml>

⁴ Там же.

⁵ Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 5. – Арк. 30.

⁶ Там само. – Спр. 9. – Арк. 84, 84 зв.

ставника від В.Ц.В.К. Рад у ролі третього Члена Колегії та призначення одного з Членів Колегії головою її з покладанням на нього всіх обов'язків, що раніше поклалися на Начальника Головного Управління Митного Контролю, всі вихідні накази по Управлінню, які мали принципове значення, мають подаватися для підпису т. т. В. Е. Копайтичу та Г. І. Харкову, кожен з яких має загальне керування і спостереження за діловодством таких Відділень (ГУМК):

т. В. Е. Копайтич – Канцелярії,
Адміністративного Відділення,
Пільгово-Пасажирського Відділення,
Будівничо-Господарського Відділення,
Загально-Тарифного Відділення,
Хімічного Відділення,
Ліквідаційного Відділення та Архіву,
т. Г. І. Харков – Відділення особливого складу,
Загального Відділення,
Судово-Конфіскаційного Відділення,
Кошторисно-Бухгалтерського Відділення
і Статистичного Відділення...”⁷.

Очевидно, до призначення третього члена колегії ГУМК за квотою ВЦВК обов'язки третього члена колегії Наркоматом торгівлі й промисловості тимчасово поклалися на Ц. Остроменцького (якийсь Ц. Остроменцький під 1914 р. значиться губернським секретарем по лінії Міністерства фінансів у місті Владивостоці⁸). Відповідно до вищезгаданого наказу ГУМК від 20 лютого 1919 р., Остроменцький “до часу одержання повідомлень з Ц.В.К. як третій Член Колегії бере на себе загальний нагляд та інформаційну частину” управління⁹. Слід зауважити, що лише 10 березня 1919 р. колегія НКТіП, вочевидь заручившись згодою ВЦВК, затвердила кандидатуру Остроменцького як третього члена колегії ГУМК¹⁰.

Судячи з того, що всі відомчі директивні документи ГУМК у період з 20 лютого до 10 березня 1919 р. підписував спочатку Копайтич, а вже потім Харков (Остроменцький, доки його не затвердила колегія НКТіП, документи не підписував), можна зробити такий висновок: Копайтич негласно і за інерцією виконував роль головного члена колегії ГУМК.

22 березня, відповідно до наказу ГУМК № 40, впроваджувалася постанова колегії НКТіП від 10 березня, за якою головою колегії ГУМК призначався Г. Харков, його заступником В. Копайтич, а Ц. Остроменцький затверджувався третім членом вищого колегіального органу митного відомства¹¹.

Таким чином, аналіз насамперед архівних документів дозволяє виправити помилку Ю. Кисловського щодо дати першого призначення Г. Харкова керівником радянського митного відомства: не 17 грудня 1918 р. (можливо, цього дня його й призначено членом колегії, яка діяла при начальникові ГУМК, але ж він не призначався на посаду самого начальника управління), а 10 березня 1919 р., коли його призначено головою колегії ГУМК.

Про Григорія Івановича Харкова, на відміну від Копайтича чи Остроменцького і завдяки Кисловському, ми знаємо більше. Він народився 6 січня 1889 р. в селі Римакове Горківського повіту Вітебської губернії в родині російських селян. У 1900 р. закінчив Хвошнянське народне училище, працював робітником цеглового заводу Левашова в Петрограді, потім вальцювальником на Таганрозькому металевому заводі, деяких інших підприємствах Росії. Час вступу до лав більшовицької партії – лютий 1913 р. – свідчить про те, що Харков ще до 1917 р. став учасником революційного руху. З 1917 р. він член особливої слідчої ко-

⁷ Там само. – Оп. 14. – Спр. 5. – Арк. 30.

⁸ Російський державний історичний архів. – Ф. 560. – Оп. 20. – Спр. 679 : Загальна канцелярія Міністра фінансів.

⁹ РДАЕ. – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 5. – Арк. 30 зв.

¹⁰ Там само. – Арк. 48.

¹¹ Там само.

місії ВЦВК у Саратові, член президії місцевої губернської надзвичайної комісії¹². Саме з чекістських структур Харков, очевидно, ще у 1918 р. перейшов на митну службу.

Ясна річ, Харков, маючи відповідні соціальне походження і революційно-політичний досвід, в очах вищого керівництва був більш підходящою кандидатурою на посаду головного радянського митника, порівняно з митником-фахівцем Копайтичем.

Ротація вищого керівництва ГУМК, очевидно, призвела до особистого конфлікту між Копайтичем і Харковим, якого, звісно, підтримували очільники НКТіП. Судячи з усього, вже у квітні 1919 р. першого виведено зі складу колегії і призначено як фахівця консультантом відомства. Про це свідчить, зокрема, той факт, що наприкінці квітня саме Остроменцький, а не понижений на посаді Копайтич, тимчасово призначався головою колегії ГУМК¹³. Пригнічений Копайтич на початку літа попросився у відпустку, і Харков її йому надав. А 25 липня 1919 р. з'явився наказ по ГУМК, який підписав, утім, не Харков, а член колегії НКТіП Язиков, про звільнення “зі служби у зв’язку з неповерненням з дозволеної відпустки” консультанта ГУМК В. Е. Копайтича з 30 червня¹⁴. Подальша доля першого радянського митного очільника, на жаль, невідома.

Замість Копайтича третім членом колегії ГУМК призначено С. І. Фрідштейна, який, очевидно, відразу став заступником Харкова. Про це свідчить той факт, що вже не Остроменцький, а саме Фрідштейн залишався виконувачем обов’язків голови Колегії ГУМК у разі відряджень Харкова. Так було, скажімо, у період з 17 червня і до 22 липня, з 2 серпня і до початку вересня 1919 р.¹⁵ І лише коли і Фрідштейн з тих чи інших причин не міг виконувати обов’язки голови (за умови відсутності в Москві Харкова), їх виконував Остроменцький, як це було, наприклад, на початку липня 1919 р.¹⁶

На початку жовтня 1919 р. колегію ГУМК НКТіП скасовано і відновлено посаду начальника управління, яку автоматично зайняв Г. Харков. Залишався він на цій посаді і в наступному році, а ось прізвища інших членів колишньої колегії ГУМК – Фрідштейна та Остроменцького – у митній документації більше не трапляються. Ймовірно, в 1920 р. заступником Харкова став згадуваний вище Веліхов, який у червні–липні виконував обов’язки начальника ГУМК¹⁷. Звичайно, можна подумати, що такі обов’язки він виконував традиційно тоді, коли Харков з якихось причин був відсутній на службовому місці. Однак кілька документів, які датуються червнем 1920 р., мають одночасно два підписи: комісара Головитмитконтролю Харкова (стоїть першим) та виконувача обов’язків начальника ГУМК Веліхова¹⁸. Як же це можна пояснити?

Суть проблеми, вочевидь, в тому, що 8 червня 1920 р. Головне управління митного контролю перейшло в підпорядкування новоствореного Наркомату зовнішньої торгівлі (НКЗТ) РСФРР, а 9-го реорганізовано в Головне управління митного контролю і прикордонної охорони (ГУМКіПО). Хоча, відповідно до одного документа, Веліхов перебував на посаді виконувача обов’язків начальника ГУМК ще 4 червня, тобто до вищезгаданих реорганізацій відповідна підготовча робота вже велась, зокрема розроблялося положення про ГУМКіПО. Мабуть, передбачались якісь інші структурно-організаційні зміни, тому і впроваджувалася посада комісара, який за посадою мав стояти вище за начальника відомства і бути сполучною ланкою між ГУМКіПО і НКЗТ. Оскільки прізвище Веліхова в митній документації з’являється саме з червня, можна припустити, що його призначило керівництво НКЗТ. Водночас від послуг Харкова як компетентного митного фахівця Красін відмовитися не міг. Спробували погратися в систему комісар-начальник, але швидко відмовились, і Веліхов так і не став повноцінним начальником ГУМКіПО.

¹² Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 276.

¹³ РДАЕ. – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 15. – Арк. 19.

¹⁴ Там само. – Спр. 5. – Арк. 97.

¹⁵ Там само. – Арк. 72, 91, 103.

¹⁶ Там само. – Спр. 13. – Арк. 9.

¹⁷ Там само. – Спр. 38. – Арк. 9, 11, 11 зв.; спр. 52. – Арк. 108, 108 зв., 129.

¹⁸ Там само. – Спр. 38. – Арк. 5, 9, 11 зв.

Харков, якщо вірити Кисловському, перебував на посаді головного радянського митника до 14 липня 1921 р., проте 22 грудня того ж року його знов повернули на цю посаду. Чому його спочатку звільнили, з якої причини повернули й де він перебував з 14 липня до 22 грудня 1921 р. – невідомо. Можливо, це пов'язано з перманентною реорганізацією самого митного відомства, в якому, на думку вищого керівництва, в той час особливої необхідності не було, тому воно протягом 1920–1921 рр. постійно й реорганізовувалося, часто змінюючи свою назву. На межі жовтня – листопада 1920 р., зокрема, ГУМКіПО перетворено на Митно-матеріальне управління¹⁹. 20 квітня 1921 р. останнє реорганізовано в Транспортно-матеріальне управління (ТМУ), у складі якого діяв лише митний відділ²⁰. Така реорганізація свідчить про цілковите зниження значення митної служби в системі державних органів.

Упроваджена в 1921 р. нова економічна політика природно вела до активізації радянської зовнішньої торгівлі, отже, й діяльності митних установ. Якесь Транспортно-матеріальне управління, ясна річ, не могло адекватно координувати роботу митних структур. Саме тому вже 24 грудня 1921 р. ТМУ реорганізовано в Митне управління (МУ), начальником якого 22 грудня знову призначався Г. Харков²¹. Останній до цього, можливо, очолював митний відділ у складі ТМУ. Судячи з усього, в радикально інших умовах непу керівник, становлення якого як митного фахівця відбувалося за умов “воєнного комунізму”, своїми діловими якостями не відповідав вимогам часу. Отож 1 липня 1922 р. Харкова звільнено з посади начальника МУ.

Проте Харкову, поки він перебував на посаді начальника МУ, вдалося взяти участь у розробці та впровадженні першого радянського митного тарифу: 9 березня 1922 р. ВЦВК та РНК РСФРР затвердили митний тариф з європейської торгівлі для привізних товарів, а 13 червня того ж року – для вивізних. Те, що посаду в митній системі він втратив одразу після впровадження тарифу, опосередковано свідчить про небажання керівництва НКЗТ (тобто Красіна) дати йому можливість виконувати нову фіскальну функцію митного відомства, адже до цього останнє виконувало переважно функції контролю товарів і захисту державної монополії зовнішньої торгівлі. Пояснити це можна тільки тим, що під час довготривалої дискусії щодо перспектив державної монополії зовнішньої торгівлі, отже, й подальшого розвитку радянської митної служби, у колах вищого державно-партійного істеблішменту Харков, можливо, розійшовся у своїх поглядах з Красіним та його оточенням. Адже без бажання наркома зовнішньої торгівлі Харков свою посаду не втратив би. Красін, очевидно, вважав, що нові завдання митної служби має виконувати новий керівник. На жаль, поки немає даних, хто саме замінював Харкова до 1 грудня 1922 р., коли на цю посаду було призначено А. Потяєва.

Дата призначення Потяєва, запропонована Кисловським, дещо сумнівна. Наприклад, відповідно до наказу НКЗТ № 286 від 16 листопада 1922 р., Потяєв у цей час уже був начальником Митного управління. Більше того, текст цього наказу свідчить, що дану посаду Потяєв займав, як мінімум, з 25 жовтня того ж року²². Водночас він ставав головою Центральної комісії боротьби з контрабандою.

Андрій Іванович Потяєв, росіянин, народився 29 листопада 1888 р. у селі Кусари Бакинської губернії. Під час революції 1905–1907 рр. вступив до лав РСДРП. У 1911 р. закінчив економічне відділення Санкт-Петербурзького політехнічного інституту. В 1914–1917 рр. відбував військову службу у Свеаборзькій фортеці, був помічником контролера фортеці. У 1917 р. примкнув до більшовиків, у 1917–1918 рр. обирався членом обласного комітету РСДРП(б) Фінляндії. У 1918–1919 рр. – комісар фінансів Північної області (Пет-

¹⁹ Чорний В. Україна і митна справа : історичний нарис. – К. : Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр “КВІЦ”, 2000. – С. 168.

²⁰ Архирейський Д. В. Структурні зміни радянської митної системи в Україні у 1921–1922 рр. // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. праць. – 2010. – № 2. – С. 193.

²¹ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 276; Архирейський Д. В. Структурні зміни радянської митної системи в Україні у 1921–1922 рр. – С. 194.

²² РДАЕ. – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 72. – Арк. 1.

роград): мабуть, ураховувалась його економічна освіта. У першій половині 1919 р. Потяєв – член колегії Наркомату фінансів РСФРР²³. За цей час він став автором книги “Финансовая политика Советской власти”²⁴. З 21 червня 1919 р. до 3 січня 1920 р. Потяєв – член Реввійськради Західного фронту²⁵. На початку 1920 р. його призначено членом колегії Наркомату продовольства РСФРР, а також начальником Головного управління з рибальства і рибної промисловості (Головриба) РСФРР, залишався на цій посаді до 1922 р.²⁶ За редакцією Потяєва в 1921 р. підготовлено книгу “Наша рыбпромышленность и ее нужды”²⁷. Відомі два листи В. Леніна, адресовані йому як начальнику Головриби і датовані 24 липня 1921 р.²⁸ Саме з Головриби Потяєв восени 1922 р. і перейшов на посаду начальника Митного управління.

На долю А. Потяєва на чолі радянського митного відомства випав досить цікавий і напружений період діяльності митної служби. Йому довелося переорієнтувати останню на виконання фіскальної функції, закладаючи підвалини радянської митно-тарифної системи. Можливо, саме через новий напрямок митної діяльності, до речі, традиційний як для дореволюційної Росії, так і для всіх тодішніх провідних держав, 12 листопада 1923 р. Митне управління перейменовано на Головне митне управління (ГМУ) НКЗТ СРСР²⁹. Красін, який і сам непогано розбирався в економічних проблемах, вочевидь, настільки довіряв Потяєву, що вихід останнього (на жаль, з невідомих для нас причин. – Д. А.) з лав правлячої партії не вплинув на їхні стосунки. Щоправда, вже з березня 1925 р. Потяєв знов значився кандидатом у члени ВКП(б)³⁰.

Слід зазначити, що А. Потяєв виявився дуже компетентним митним начальником. За його керівництва службою прийнято і впроваджено Митний статут 1924 р.³¹, перший нормативний акт, що стосувався радянської митної справи, а також другий радянський митний тариф 1924 р. Сам він особисто підготував низку науково-теоретичних праць з митної справи, наприклад “Теорию таможенного дела” та ін.³² Як теоретик митної справи Потяєв мав пряме відношення до всіх змін митної тарифікації, що відбувались у 1926 р., і підготував третью митного тарифу, прийнятого урядом 11 лютого 1927 р.³³

²³ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 277.

²⁴ Потяев А. И. Финансовая политика Советской власти. – М. : Отдел издательства и типографских заказов Ин-та экономических исследований при Народном комиссариате финансов, 1919.

²⁵ Западный фронт (Гражданская война) [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Западный_фронт_\(Гражданская_война\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Западный_фронт_(Гражданская_война))

²⁶ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 277.

²⁷ Наша рыбпромышленность и ее нужды / Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика, Народный комиссариат продовольствия, Главное управление по рыболовству и рыбной промышленности в России ; под общей редакцией А. И. Потяева, В. И. Мейснера // Сводный электронный каталог [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://unicat.nlb.by/opac/pls!search.http_keyword?query=a001%3D%22BY-SEK-ar2096245%22&lst_siz=20

²⁸ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – М. : Изд-во полит. литературы, 1970. – Т. 53 : Письма. Июнь–ноябрь 1921. – С. 58, 59.

²⁹ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Спр. 2069. – Арк. 99.

³⁰ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 277.

³¹ Таможенный Устав Союза ССР (утв. ЦИК СССР 12.12.1924) // Законодательство СССР // Законодательство // Леваневский Валерий Станиславович (Правовая библиотека. Законодательство России, Беларуси, Украины и других стран) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6967.htm>.

³² Потяев А. И. Теория таможенного дела. – М. : Изд-во Наркомторга СССР и РСФСР, 1927; *его же*. Таможенно-тарифная политика и таможенные доходы // Внешняя торговля. – 1923. – № 19–20; *его же*. Таможенно-тарифная система как составная часть монополии внешней торговли // Внешняя торговля России в 1922–1923 хозяйственном году. – М., 1923.

³³ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 142.

Докладно невідомо, чому 1 травня 1927 р. Потяєва звільнено з посади начальника ГМУ. Можливо, через реорганізацію Наркомату зовнішньої торгівлі, який у листопаді 1925 р. об'єднано з Наркоматом внутрішньої торгівлі в єдиний Наркомат зовнішньої та внутрішньої торгівлі (Наркомторг). Керівником Наркомторгу призначено О. Цюрупу, заступником якого 1925–1926 рр. став попередній нарком Л. Красін. Цюрупа пробув наркомом до 16 січня 1926 р., ненадовго – до 14 серпня того ж року – його замінював Л. Каменєв, після якого, до 22 листопада 1930 р., Наркомторг очолював А. Мікоян. Отже, саме Мікоян, можливо, ініціював відставку Потяєва з посади начальника ГМУ, але навряд чи між ними був конфлікт, адже Потяєв залишився працювати в системі Наркомторгу.

Іншою причиною звільнення Потяєва могла бути впевненість Мікояна, який колись входив до близького оточення Сталіна, в тому, що цей начальник ГМУ не зовсім підходяща особа для підготовки Митного кодексу, котрим планувалося замінити Митний статут 1924 р. Логіка Мікояна цілком зрозуміла: Митний кодекс покликаний покінчити з ліберальними тенденціями в митній справі та зовнішній торгівлі в цілому, тому Потяєв як співрозробник непівського Митного статуту психологічно та, може, й ідейно не був готовий до розробки і підготовки іншого за характером документа.

Подальша доля А. Потяєва така. Вже 5 травня 1927 р. він очолив економічну частину правління акціонерного товариства “Експортхліб”. У цей час, судячи з усього, він був пов'язаний із троцькістською внутрішньопартійною опозицією, що негативно вплинуло на його подальшу кар'єру і навіть життя. Спочатку його переведено на посаду декана планово-облікового факультету Московського інституту радянської кооперативної торгівлі й навіть змусили змінити житло на менш престижне: переїхати зі службової квартири до комунальної³⁴. 28 липня 1936 р. Потяєва заарештовано, а 27 травня 1937 р. Воєнна колегія Верховного суду СРСР за звинуваченням у діяльності контрреволюційної терористичної організації (справа троцькістської організації “Москва-центр”) засудила його до вищої міри покарання. 28 травня (за іншими даними, 15 травня) Потяєва розстріляно на Донському цвинтарі в Москві. Тіло його кремовано в Донському крематорії, прах поховано на території Донського ж монастиря³⁵. 23 липня 1957 р. Андрія Потяєва реабілітовано.

Помічником Потяєва, коли він обіймав посаду начальника ГМУ, певний час був Клейман (очевидно, Юрій Соломонович), який до 1924 р. очолював Московську митницю, а також представляв “Робітничо-селянську інспекцію зовнішніх зносин”³⁶. Наприкінці 1923 – на початку 1924 р. Клейман, судячи з документів, суміщував посади керівника Московської митниці та заступника начальника ГМУ³⁷. Будучи заступником Потяєва, він неодноразово виконував обов'язки начальника ГМУ, наприклад улітку 1924 р.³⁸

З 1925 р. після Клеймана заступником Потяєва став Аркадій Петрович Винокур³⁹. До керівної верхівки ГМУ в 1926–1927 рр. входили також головний інспектор управління Шефер та завідувач відділу ГМУ боротьби з контрабандою Ізраїлев⁴⁰.

³⁴ Расстрелы в Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://mos.memo.ru/shot-6.htm>; Недвижимость в Москве [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.apartment.ru/Article/487104638.html>.

³⁵ Потяев Андрей Иванович. Книга памяти жертв коммунистического террора [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vse-adresa.org/book-of-memory/bukva-15/name-78/surname-141/repression-0>; Репрессированные ученые, захороненные на территории Донского монастыря [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://russcience.euro.ru/repress/don.htm>; Книга Памяти. Потяев Андрей Иванович [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.uznal.org/book_of_memory.php?bukva=15&name=78&surname=141&repression=0; Сталинские списки [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://stalin.memo.ru/regions/trp49_51.htm; Потяев Андрей Иванович [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ihst.ru/projects/sohist/repress/don/1937/potiaev.htm>

³⁶ РДАЕ. – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 72. – Арк. 36, 47; спр. 300. – Арк. 4; спр. 303. – Арк. 89; спр. 304. – Арк. 12.

³⁷ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 2586. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 6.

³⁸ РДАЕ. – Спр. 300. – Арк. 29, 94; спр. 305. – Арк. 173.

³⁹ ДАЖО. – Ф. 2586. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8, 11, 12, 29.

⁴⁰ Там само. – Арк. 12, 30.

Після відставки Потяєва 5 травня 1927 р. начальником митного відомства призначено А. Винокура. Він народився 1890 р. в Києві, єврей за національністю, міщанин за соціальним походженням. До світової війни закінчив Київське художнє училище і три роки навчався в столичному комерційному інституті. В 1906–1910 рр. – член меншовицького крила РСДРП, у 1917–1918 рр. – прихильник есдеків-інтернаціоналістів. З 18 років працював за наймом, у тому числі шість років економістом⁴¹. У 1916–1917 рр. Винокур служив у царській армії. З жовтня 1917 р. до жовтня 1918 р. працював інструктором та бухгалтером відділу постачання сільського господарства Наркомпроду РСФРР, у жовтні 1918 р. вступив до лав РКП(б). З грудня 1918 до 1923 р. служив у Червоній армії на різних адміністративних посадах: до липня 1919 р. – секретарем партосередку штабу 1-ї армії радянської України, у листопаді 1919 р. – грудні 1920 р. – начальник управління продовольчого постачання 5-ї армії Східного фронту, протягом усього 1921 р. Винокур – начальник управління продпостачання Туркестанського фронту, з січня до жовтня 1922 р. – начальник управління продпостачання Московського військового округу⁴². Із 16 березня 1923 р. А. Винокур керував Московською митницею⁴³. З цієї посади він перейшов у центральний апарат митного відомства, ставши нарешті заступником начальника ГМУ.

Очевидно, саме зв'язки у Московському окрузі допомогли Винокуру 16 березня 1923 р. отримати посаду керівника Московської митниці, на якій він перебував до серпня 1925 р. (вочевидь, міняючись на деякий час місцями з Клейманом), коли перейшов до ГМУ⁴⁴.

Винокуру випав складний, неоднозначний період керівництва загальносоюзною митною системою. Керівники Наркомторгу явно розраховували на нього. Зокрема, в його характеристиці від 7 липня 1927 р. зазначалося, що “тов. Винокур має значний досвід і володіє достатнім знанням митної справи. Роботу цілком охоплює і з нею справляється. Вміє створювати ділові й товариські умови в апараті. В партійному і громадському житті бере активну участь”⁴⁵. Протягом 1927–1928 рр. з найближчим своїм оточенням (Шефер, Ізраїлев) він брав активну участь у підготовці Митного кодексу, затвердженого 19 грудня 1928 р.⁴⁶ За його редакцією вийшов фундаментальний посібник “Практика таможенного дела”, підготовлений працівниками відомства⁴⁷. З іншого боку, кінець 1920-х рр. знаменується масштабними процесами зі згорання нової економічної політики, що не могло не впливати на форми здійснення зовнішньої торгівлі, отже, й на митну політику СРСР. Можливо, відносно короткий термін перебування Винокура на посаді начальника ГМУ пояснюється тим, що він, на думку вищого керівництва, не зовсім відповідав посаді в умовах нового внутрішнього курсу держави, коли зароджувалася сувора, безкомпромісна командно-адміністративна система сталінського менеджменту. Також слід звернути увагу на той факт, що саме в 1930 р. Наркомторг розділено на колишні Наркомати зовнішньої та внутрішньої торгівлі. ГМУ залишився у складі НКЗТ, яким тепер керував тезка Винокура Аркадій Розенгольц. Ймовірно, нове керівництво НКЗТ просто бажало мати справу з новим керівництвом ГМУ.

⁴¹ База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212915311>

⁴² Там же; *Кисловский Ю. Г.* История таможи государства Российского. – С. 277.

⁴³ *Кисловский Ю. Г.* История таможи государства Российского. – С. 277.

⁴⁴ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО) [Электронный ресурс]. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 18, 55 зв.–58; спр. 76. – Арк. 142; База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии”. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212915311>

⁴⁵ *Кисловский Ю. Г.* История таможи государства Российского. – С. 277.

⁴⁶ Таможенный кодекс СССР 1928 г. [Электронный ресурс] // Таможенный кодекс Российской Федерации. – Режим доступа : <http://tkod.ru/ustav/1928/>

⁴⁷ Практика таможенного дела / П. Н. Кумыкин, Л. А. Мирман, В. Е. Сердюков, Р. Р. Сильвестр / под ред. А. П. Винокура. – М. : Изд-во Наркомторга СССР и РСФСР, 1927.

Як уже зазначалося, у своїй діяльності на посаді начальника ГМУ Винокур спирався на підтримку Шефера, котрий став його заступником⁴⁸ і неодноразово тимчасово виконував обов'язки начальника ГМУ, наприклад, у липні – серпні та листопаді 1927 р., лютому – березні та квітні – червні 1928 р., березні 1929 р.⁴⁹ Шефер значився заступником начальника ГМУ ще в березні 1929 р., а вже в січні 1930 р. цю посаду обіймав Рудольф Сталь⁵⁰. Обов'язки завідувача адміністративно-господарського відділу управління виконував Бессарабов, який тимчасово заміщував Винокура наприкінці серпня 1928 р.⁵¹

Слід зазначити, що названа Кисловський дата звільнення А. Винокура з посади начальника ГМУ – 16 лютого 1930 р. – не відповідає дійсності. Як мінімум ще 17 лютого він підписував відомчі документи, залишаючись на посаді головного митника СРСР⁵².

Після звільнення Винокура його доля невідома. Попередній партійно-політичний та адміністративний досвід, безперечно, свідчить про його вміння вдало пристосовуватися до обставин часу. Напевно, у нього мало вистачити кмітливості вчасно дистанціюватися від троцькістської опозиції, проте, якщо він не помер до Великого терору середини 1930-х рр., то як колишній меншовик та есдек-інтернаціоналіст навряд чи пережив сталінські апаратні чистки. Звичайно, були випадки, коли колишні меншовики, як, наприклад, А. Вишинський, могли бути чимось корисні особисто Сталіну, але ж Винокур, схоже, до таких не належав.

На посаді начальника ГМУ Аркадія Винокура замінив його заступник Рудольф Іванович Сталь (Ламкін). Кисловський зазначає, що він перебував на цій посаді з 10 листопада 1930 р. до 21 серпня 1931 р.⁵³, це також не підтверджується архівними матеріалами, адже принаймні вже з квітня 1930 р. він підписував відомчі документи як повноцінний начальник ГМУ, а не як виконувач обов'язків⁵⁴.

Р. Ламкін (Сталь – партійне псевдо) народився 7 лютого 1883 р. у місті Митава (чи Віндава) Курляндської губернії в родині латиських пролетаріїв. Закінчив чотири класи приходського училища. З 14 років працював, в тому числі двадцять років слюсарем-механіком. У лютому 1904 р. вступив до РСДРП. Переслідувався владою за свою політично-революційну діяльність: у 1906–1907 рр. перебував у в'язниці, після чого виїхав за кордон. В еміграції працював на заводах Німеччини, Англії, США, Канади, навіть Японії. В 1917 р. Ламкін (Сталь) повернувся до Латвії, в Ризі став завідувачем видавництва ЦК соціал-демократичної партії Латвії. З 1918 р. – у лавах Червоної армії РСФРР. У січні – травні 1919 р. він завідувач відділу управління Ризького губвиконкому радянської Латвії. Повернувшись до РСФРР, у серпні 1919 р. – квітні 1922 р. був членом колегії, заступником завідувача та завідувачем губернських продовольчих комітетів у Тургаї, Кустанаї, Барнаулі та Ростові-на-Дону. З 1922 р. Сталь обіймав керівну посаду в реввійськтрибуналі Донської області. У вересні 1922 р. – березні 1923 р. він заступник завідувача відділу управління Омського губвиконкому. З квітня 1923 р. до жовтня 1924 р. – начальник відділу боротьби з контрабандою Петроградського (з січня 1924 р. – Ленінградського) митного округу, з жовтня 1924 р. до липня 1925 р. – начальник відділу боротьби з контрабандою Головного митного управління, з серпня 1926 р. до березня 1926 р. – начальник адміністративно-господарського відділу управління, після чого працював старшим інспектором ГМУ Наркомторгу СРСР⁵⁵. У 1930 р., як зазначалося, Р. Сталь став начальником ГМУ.

⁴⁸ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 36, 38; ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Спр. 2158. – Арк. 12, 14.

⁴⁹ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 76, 79, 121; спр. 68. – Арк. 10, 14; спр. 77. – Арк. 44, 73; ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Спр. 1985. – Арк. 31, 61, 76, 81, 88; спр. 2158. – Арк. 13.

⁵⁰ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Спр. 2158. – Арк. 12, 14; ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 2.

⁵¹ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Спр. 1985. – Арк. 31; ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 20; спр. 77. – Арк. 119.

⁵² ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 3 зв.

⁵³ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 277.

⁵⁴ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 6–8; спр. 103. – Арк. 48.

⁵⁵ База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212837553>; Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 277, 278.

Сталю довелося очолювати ГМУ в досить складний період історії радянської держави. Сталін узяв курс на згортання нової економічної політики: після розкуркулення селянства тривали масштабні процеси колективізації, розпочиналась індустріалізація. На тлі згортання масових політичних репресій закладалися підвалини командно-адміністративної системи. Хоча зовнішньоекономічна активність СРСР у 1930-х рр. не була меншою ніж у 1920-ті, самі митні процедури надзвичайно спрощувалися. Відповідно, відчутно скорочувалася кількість митних установ на кордоні, скорочувались і штати працівників митних органів. Також відповідним до ситуації був чинний митний тариф (до речі, саме під час перебування Сталя на посаді начальника ГМУ 21 травня 1930 р. прийнято четвертий митний тариф з привізної торгівлі), який по суті мало впливав на поповнення державного бюджету. Все це в цілому робило митників ледь не звичайними статистами зовнішньоекономічних процесів. Митний кодекс 1928 р. санкціонував таке становище в митній сфері в 1930-х рр. Очевидно, подібні умови і тенденції розвитку тогочасної радянської митної справи особисто Рудольфа Сталя не влаштовували. Він неодноразово звертався до керівництва НКЗТ СРСР з проханнями звільнити його від обов'язків начальника ГМУ⁵⁶.

Поки ж він перебував на посаді начальника відомства, його заступником був згадуваний вище Ізраїлев, який за Винокура обіймав посаду завідувача відділу ГМУ щодо боротьби з контрабандою⁵⁷. У лютому 1931 р. Ізраїлев виконував обов'язки начальника ГМУ⁵⁸.

Ю. Кисловський однозначно зауважує, що на прохання Сталя його звільнили 21 серпня 1931 р., і з того ж дня обов'язки начальника ГМУ тимчасово виконував С. Фунтиков⁵⁹. Проте зазначена дослідником дата – 21 серпня – сумнівна. Зокрема, 26 січня 1931 р. розпорядження ГМУ “Про міжнародний поштовий транзит” підписав Ізраїлев як повноцінний начальник відомства⁶⁰. Як начальник відомства він же підписав, наприклад, наказ ГМУ № 4070/1476 від 18 липня 1931 р.⁶¹ Ці документи спростовують дані Кисловського, але залишають відкритими питання про те, по-перше, коли, по-друге, хто саме замінив Сталю на посаді начальника ГМУ в 1931 р. Ситуацію можна пояснити хіба тим, що Сталь ще з 1930 р. просився у відставку і керівництво НКЗТ з певних причин (не забуваємо, нещодавно закінчилась реорганізація Наркомторгу і виокремлення з нього НКЗТ) відкладало задоволення прохання Сталю на потім. Очевидно, з січня 1931 р. розглядався варіант заміни Сталю на його заступника Ізраїлева, що й відображено в зазначених відомчих документах. Але з якихось причин керівництво НКЗТ Ізраїлева не затвердило, приславши на посаду начальника ГМУ представника центрального апарату Наркомзовнішторгу Фунтикова.

Невідомо, що робив Рудольф Сталь у період з 1931 до 1937 р. У 1937 ж році він перебував на посаді керівника акціонерного товариства “Лісопродукт” (тобто все ж таки мав якесь відношення до торгівлі, в тому числі зовнішньої). У цьому ж році його заарештовано і 15 лютого 1938 р., через тиждень після власного дня народження, розстріляно⁶².

Росіянин Сергій Іванович Фунтиков народився в 1898 р. у селянській родині. У більшовицьку партію вступив у 1917 р. Активний учасник громадянської війни: комісар і командир червоногвардійського загону, член РВР армії, комісар Вищої артилерійської школи РСЧА, заступник комісара артилерії РСЧА. У жовтні – листопаді 1920 р. – член колегії Казахської крайової комісії допомоги фронтам. З листопада 1920 р. Фунтиков – заступник воєнного комісара Казахської АСРР з політчастини, з грудня того ж року – член Казахського облбюро РКП(б) з дорадчим голосом, а також помічник Кіркайвоєнкому і воєнком

⁵⁶ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁵⁷ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 14; спр. 108. – Арк. 2, 5–7, 27, 28, 36; спр. 109. – Арк. 1.

⁵⁸ Там само. – Спр. 108. – Арк. 9.

⁵⁹ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁶⁰ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 3.

⁶¹ Там само. – Арк. 31.

⁶² База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212837553>

школи комскладу артилерії особливого призначення. З квітня 1921 р. він тимчасово член колегії Головополітосвіти НКП КАСРР. У березні 1923 р. – помічник воєнкому артилерії, а згодом – начальник артилерії РСЧА. У 1920-х рр. Фунтиков встиг закінчити Академію імені М. Фрунзе та Курси марксизму-ленінізму. Пізніше він повернувся до Казахстану, де до 1928 р. служив старшим інспектором республіканського воєнкомату. У 1928 р. переведений до апарату ГМУ Наркомторгу СРСР⁶³. Очевидно, Фунтиков деякий час перебував на керівних посадах в апараті самого Наркомторгу і відокремленого від останнього НКЗТ, звідки в серпні 1931 р. його переведено на посаду тимчасово виконуючого обов'язки начальника ГМУ, на якій працював до 21 березня 1932 р.⁶⁴

Заступником Фунтикова призначили Амеліна, який кілька разів (жовтень, грудень 1931 р.) також тимчасово виконував обов'язки начальника ГМУ⁶⁵.

Важко сказати, з яких саме причин Фунтикова не було остаточно затверджено на посаді начальника ГМУ, а натомість звільнено із системи в березні 1932 р. Можливо, у нього не вистачало професійного досвіду, все ж таки він був військовим, а не митником. Невипадково в серпні того ж 1932 р. його рекомендували на посаду помічника командувача військ Окремої Кавказької червоної армії з матеріального забезпечення⁶⁶. Подальша доля С. Фунтикова невідома.

Не став начальником ГМУ і заступник Фунтикова Амелін. 21 березня 1932 р. посаду першого митника держави обійняв Аркадій Михайлович Рутенбург, біографічні дані якого досить суперечливі. Він народився у 1900 р. у місті Невель Вітебської губернії в родині єврейського купця або чиновника. За одними даними, він мав середню освіту; за Кисловським, Рутенбург закінчив Смоленську гімназію, а в 1920 р. – історико-філологічний факультет Петроградського університету⁶⁷. З 1916 р. Рутенбург перебував у лавах меншовицького крила РСДРП, звідки наступного року перейшов до більшовиків. У збірці “Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930” стверджується, що до жовтня 1917 р. (тобто неповнолітній?) він служив фейерверкером артдивізіону 17-го армійського корпусу⁶⁸. З 1918 р. Рутенбург служить у Червоній армії: в 1918–1919 рр. він комбриг 1-ї Вітебської стрілецької дивізії, комдив Зведеної стрілецької дивізії, в 1919–1922 рр. працює на канцелярських посадах низки радянських установ⁶⁹.

Ясна річ, така інформація потребує додаткової перевірки, адже виходить, що на військову службу Рутенбург потрапив неповнолітнім хлопцем і вже у вісімнадцять років командував полком, а в дев'ятнадцять – і дивізією. Крім того, інформація про військову службу Рутенбурга суперечить даним Кисловського, відповідно до яких майбутній начальник ГМУ в 1919–1920 рр. навчався в Петроградському університеті (хоча радянсько-російський історик і зазначає, що після університету Рутенбург розпочав саме військову кар'єру)⁷⁰.

У 1922 р. А. Рутенбурга прийнято на службу до Державного політичного управління (ДПУ) РСФРР, де він стрімко піднявся на керівні посади. У прикордонних військах, зокрема, він був начальником інспекції політвідділу і заступником начальника політвідділу

⁶³ База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212853424>; Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁶⁴ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁶⁵ ДАОО. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 34, 38 зв., 41.

⁶⁶ База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1212853424>

⁶⁷ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. – Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tragedia-sovetskoj-derevni-2.blogspot.com/2008/09/24-2.html>; Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁶⁸ Трагедия советской деревни.

⁶⁹ Там же.

⁷⁰ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

дивізії, помічником начальника Вищої прикордонної школи ОДПУ. З 1927 р. Рутенбург працював начальником окремої частини з охорони кордону, першим помічником начальника з оперативної частини і помічником начальника Головного управління прикордонної охорони ОДПУ⁷¹. У 1931 р. на короткий час очолив Управління прикордонної охорони ПП ОДПУ Білоруського військового округу, проте у вересні того ж року очолив Ленінградське відділення Всесоюзної державної контори “Антикваріат” Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР, звідки в березні 1932 р. перейшов на посаду начальника ГМУ і, водночас, заступника голови Торговельно-митної комісії⁷².

Паралельно з військовою, прикордонною та митною кар’єрою Рутенбург просувався радянсько-партійною кар’єрою дробиною. В 1919–1921 рр. він секретар і член бюро повіткому РКП(б) у місті Лузі, член президії повітвиконкому Петроградської ради, в 1926–1927 рр. – депутат Московської ради, з 1927 р. – член Сокольницького райкому ВКП(б) у Москві. Рутенбурга за службу нагороджено Трудовим орденом однієї з радянських республік, годинником, іменною зброєю, присвоєно звання “Почесний чекіст ВНК-ДПУ”⁷³.

А. Рутенбург протримався на посаді начальника ГМУ трішки більше року, до 19 квітня 1933 р., можливо, був причетним до розробки та встановлення протягом 1932 р. мінімальних та максимальних митних ставок⁷⁴. Важко сказати, що саме вплинуло на рішення керівництва НКЗТ щодо його звільнення: брак митного фахового досвіду, адже до 21 березня 1932 р. Рутенбург взагалі не мав ніякого стосунку до митної служби, чи якісь політичні міркування Розенгольца.

Кисловський, подаючи до уваги читачів біографічні дані міжвоєнних начальників ГМУ, як правило, сором’язливо не повідомляє про їх подальшу долю після звільнення, зокрема про політичні репресії, жертвами яких вони ставали. Не став винятком і Аркадій Рутенбург. Наразі невідомо, чим саме з 1932 до 1936 р. він займався, але в 1936 р. його як партійного працівника відряджено в розпорядження ЦК ВКП(б). Очевидно, в наступному році його заарештовано як учасника троцькістської організації “Москва-центр”. 27 квітня 1938 р. (за іншими даними, 19 квітня) рішенням Воєнної колегії Верховного суду СРСР його засуджено до вищої міри покарання і того ж дня розстріляно⁷⁵.

Деякий час, від 19 квітня до 19 серпня 1933 р., посада начальника ГМУ з невідомих причин залишалася вакантною, можливо, через брак гідної кандидатури, а потім її вдруге зайняв Г. Харков. Призначення саме цієї людини, яка очолювала митне відомство в 1919–1922 рр. і була прямо причетна до формування радянської митної служби як такої, опосередковано може свідчити про звільнення Рутенбурга через брак митного фахового досвіду. Повернення ж Харкова можна пояснити гострою необхідністю реорганізувати й стабілізувати роботу ГМУ в умовах формування командно-адміністративної системи, пристосувати митну службу до нового внутрішнього курсу правлячого режиму. Харков, судячи з усього, найкраще в цей час підходив для подібного завдання. Як же розвивалася його кар’єра після звільнення з посади начальника ГУМК у 1922 р.?

Він залишився працювати в системі НКЗТ. У 1926–1927 рр. – член колегії Наркомторгу СРСР, потім очолював правління Добровольчого флоту, був завідувачем відділу внутрішньої торгівлі і членом Митно-тарифного комітету. Деякий час Харков працював за кордоном: очолював транспортний відділ радянського торгпредства в Німеччині⁷⁶. З-за кордону його й перевели на посаду начальника ГМУ, згадавши про його безцінний досвід.

Чи виконав Харков свою місію на новій-колишній посаді – питання риторичне. Його звільнили 14 (чи 16) січня 1935 р., тобто приблизно через 17 місяців після призначення.

⁷¹ ДАОО.– Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 8; Трагедия советской деревни; Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁷² Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 278.

⁷³ Там же.

⁷⁴ Там же. – С. 142.

⁷⁵ Трагедия советской деревни; Сталинские списки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stalin.memo.ru/names/p324.htm>

⁷⁶ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 276.

1930-ті рр. особливою стабільністю не відзначались, рідко хто з радянських урядовців і чиновників того часу надовго затримувався на своїх посадах. З якої саме причини Харкова вдруге звільнено з посади начальника ГМУ точно невідомо, але, напевно, не через брак і недоліки в роботі. Адже після того (1935–1937 рр.) він очолював одне з радянських торгпредств за кордоном, можливо, у тій же Німеччині чи США. Під час звільнення він отримав позитивну оцінку своєї роботи на чолі митного відомства: “У зв’язку з призначенням тов. Харкова на іншу роботу за кордон, відзначити корисну роботу, здійснену тов. Харковим як начальником Головного митного управління, зокрема, з перебудови роботи всієї американської системи, зміцнення центрального апарату і згуртування всіх працівників навколо завдань з охорони монополії зовнішньої торгівлі”⁷⁷.

Під “американською системою” в тексті характеристики Харкова, вочевидь, розуміють той факт, що в 1933 р. Радянський Союз офіційно визнано Сполученими Штатами Америки, між обома державами налагоджено як дипломатичні, так і торговельні відносини. Саме в процесах активізації радянсько-американських зовнішньоторговельних зв’язків і брав участь Харков як начальник ГМУ НКЗТ СРСР. У той же час відсутність даних про Харкова після 1937 р. наштовхує нас на гірку думку про те, що й цей начальник ГМУ став жертвою політичних репресій, розпочатих у державі режимом Сталіна.

Наступником Харкова став латиш Андрій Якович Охтін (Юров), народжений 13 жовтня 1891 р. у Бауському повіті Курляндської губернії в пролетарській родині. Мав початкову освіту. Протягом сімнадцяти років працював на металургійних заводах Литви, Латвії, США. З 1908 р. – член РСДРП, більшовик. У 1906 р. засуджений до смертної кари за участь у 1905–1906 рр. у збройному повстанні в Латвії. Уникаючи покарання, змушений був емігрувати. Після Лютневої революції 1917 р. Юров повернувся до Росії, став членом виконкому рад Північно-Західної області, головою більшовицької фракції обласного виконкому Північного фронту і головою Псковського губкому РСДРП(б). Був делегатом II Всеросійського з’їзду Рад, членом Всеросійського центрального виконавчого комітету Рад 3–5 скликань. У червні 1918 – січні 1919 р. він завідувач загального відділу ВЦВК, у лютому – квітні 1919 р. – заступник начальника політвідділу і голова реввійськтрибуналу Східного фронту. У травні – вересні 1919 р. Юров був начальником політвідділу і членом РВР 1-ї армії. З кінця 1919 р. працював у політвідділі Особливої армії Південно-східного фронту. З червня 1920 р. очолює політвідділ Рязансько-Уральської залізниці (Саратов). У 1921 р., перейшовши на дипломатичну роботу, Юров бере псевдонім Охтін. На дипломатичній роботі він: заступник повноважного представника РСФРР у Монголії (1921–1922 рр.), консул у Персії (Керманшах; 1923–1925 рр.), працівник центрального апарату Наркомату закордонних справ (1925–1926 рр.), член правління Радторгфлоту (1926–1927 рр.), повноважний представник СРСР у Монголії (1927–1933 рр.)⁷⁸. Сучасна російська історіографія пам’ятає про Охтіна (Юрова)-дипломата⁷⁹.

На відміну від Харкова, як бачимо, Охтін не мав митного досвіду, але мав дипломатичний, це, певно, щось важило як для середини 1930-х рр., коли СРСР перетворювався на активного гравця на міжнародній арені. Після Харкова не було потреби впроваджувати ще якісь зміни в механізми й процеси роботи структурних підрозділів митного відомства, тре-

⁷⁷ Там же. – С. 277.

⁷⁸ Хронос. Всемирная история в интернете [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hrono.info/biograf/bio_yu/jurov_ohtin.php; База персоналий “Кто есть кто в Центральной Азии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1222002516>; Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.knowbysight.info/OOO/03691.asp>; Юров // Революция и Гражданская война в России: 1917–1923 гг. : в 4 т. // Книжный интернет-магазин Союз Книга [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://soyuzkniga.ru/encas_e3_content_867545.html; Кисловский Ю. Г. История таможни государства Российского. – С. 278, 279; Гражданская война и военная интервенция в СССР : Энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 696.

⁷⁹ Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002 : в 3 т. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – Т. 2. 1917–2002 гг. – С. 222.

ба було тільки підтримувати вже сформований порядок. Хоча, вочевидь, Охтін був причетний до посади, до впровадження в 1937 р. зниження мінімальних митних ставок⁸⁰. Однак в країні в цей час уже розпочався Великий терор, від якого, напевно, страждали й митні структури, включаючи й центральний апарат. Охтін не був першим начальником ГМУ, який став жертвою репресій, але був першим, з ким це сталося під час перебування на даній керівній посаді.

16 листопада 1937 р. Охтіна заарештовано працівниками ОДПУ. Його арешт, очевидно, напряду був пов'язаний з арештом 7 жовтня 1937 р. тодішнього наркома зовнішньої торгівлі Аркадія Петровича Розенгольца, розстріляного за вироком Военної колегії Верховного суду СРСР 15 березня 1938 р. Разом з Охтіним заарештували двох його заступників, яких звинувачували у шкідництві. 20 січня 1938 р. Военною колегією Верховного суду СРСР Охтіна засуджено до смертної кари за участь у контрреволюційній організації. Того ж дня його розстріляли⁸¹. За іншими даними, Охтіна було розстріляно 3 січня 1938 р. за обвинуваченням у діяльності троцькістської контрреволюційної організації “Москва-центр”⁸². Інформація про Охтіна як про жертву політичних репресій міститься у відповідній літературі⁸³. Автори Радянської енциклопедії “Гражданская война и военная интервенция в СССР” чомусь вважали, що рік його смерті – 1942, звичайно, не згадуючи, що його репресовано⁸⁴. 9 травня 1956 р. А. Охтіна Военна колегія Верховного суду СРСР реабілітувала.

Арешт Охтіна-Юрова та двох його заступників завдав, звісно, тяжкого удару по митному відомству. Аби робота радянської митної системи не застопорилася, на посаду тимчасово виконуючого обов'язки начальника ГМУ негайно було призначено (16 листопада 1937 р.) Олександра Олексійовича Александрова.

Росіянин Александров народився в 1890 р. в селі Троїцькому Подольського району Московської губернії у пролетарській родині. Мав неповну середню освіту, в 1910 р. закінчив дворічні Пречистинські загальноосвітні курси в Москві. З 1914 р. перебував у лавах РСДРП. З 1917 р. служив у Червоній гвардії, в 1918–1932 рр. – в органах ВНК-ОДПУ. 1932 р. перейшов працювати в центральний апарат ГМУ НКЗТ СРСР. У період з 1933 до серпня 1937 р. керував Московською митницею⁸⁵. Невідомо, на якій посаді Александров перебував у серпні–листопаді 1937 р. до свого призначення керівником митного управління.

Характерно, що, керуючи митним відомством СРСР до 20 квітня 1939 р., О. Александров так і не позбувся посадової позначки “т. в. о.”. Мабуть, це пов'язано із загальною дестабілізацією в органах влади і митних структурах зокрема. Наступник Розенгольца Євген Чвялев пробув на посаді наркома зовнішньої торгівлі менше року. Наступник Чвялева Анастас Мікоян (котрий, як зазначалося вище, вже очолював Наркомторг СРСР у 1926–1930 рр.) якийсь час прямо сприяв чисткам в апараті наркомату і ГМУ, зокрема, здійснював ротатії кадрів, налагоджував роботу структурних підрозділів після вчинених попередньо кадрових чисток. Можливо, саме через це він не поспішав затверджувати Александрова як повноцінного начальника ГМУ. Зрештою, ми не знаємо, з яких причин останній був звільнений від виконання своїх обов'язків. Оскільки немає інформації про подальшу долю Александрова, теоретично можна припустити, що й він став жертвою репресій, тепер санкціонованих уже Мікояном. Але, підкреслимо, це тільки припущення.

⁸⁰ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 142.

⁸¹ Книга Памяти. Охтин-Юров Андрей Яковлевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.uznal.org/book_of_memoгу.php?bukva=14&name=25&surname=129&repression=0; Охтин-Юров Андрей Яковлевич // Люди и Книги – мемуары великих, труды неизвестных, замечания посторонних [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.az-libr.ru/index.shtml?Persons&70B/b6310cc5/0001/8aa2547c>

⁸² Сталинские списки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stalin.memo.ru/names/p281.htm>

⁸³ Расстрельные списки. Москва, 1937–1941: “Коммунарка”, Бутово. – М., 2000.

⁸⁴ Гражданская война и военная интервенция в СССР : энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 696.

⁸⁵ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 279.

Нарешті, наприкінці квітня 1939 р., у самий переддень Другої світової війни, на посаду начальника ГМУ призначено росіянина Гаврила Івановича Кузнецова, який народився 17 березня 1903 р. у селі Покровському Ухоловського повіту Рязанської губернії в селянській родині. Кузнецов фактично був представником нової суто радянської генерації фахівців. У 1921–1929 рр. він перебував у комсомолі, в 1932 р. – прийнятий до лав ВКП(б). У 1927 р. закінчив Московський промислово-економічний інститут, 1931 р. – Московський вищий педагогічний інститут прикладної економіки. З 1933 р. працював як начальник відділу вищих навчальних закладів Головного управління навчальних закладів Центроспілки, навчався в аспірантурі. З 1934 р. Кузнецов – науковий співробітник і заступник завідувача відділу науково-методичного кабінету Головного управління вищих навчальних закладів тієї ж Центроспілки. У 1936 р. він став доцентом Інституту радянської кооперативної торгівлі, в наступному – заступником оператора з навчальної частини Вищих комерційних курсів Центроспілки. З 1938 р. він заступник начальника Головного управління навчальних закладів Центроспілки, а в 1939 р. став заступником директора з наукової і навчальної частини Інституту радянської торгівлі⁸⁶.

Така стрімка кар'єра свідчила не стільки про особисті таланти та заслуги самого Кузнецова, скільки про ту кадрову ситуацію, яка склалася в будь-якій галузі народного господарства, в будь-якій сфері, відомстві, наркоматі тощо того часу. Проведення масових репресій, фізичне знищення радянських керівників першого покоління природно надавало можливості для стрімкої кар'єри представників молодшої генерації, підготовлених радянськими навчальними закладами, з обов'язковим досвідом комсомольської та партійної діяльності. В очах Сталіна вони були лояльнішими персонально до нього, ніж фахівці з дореволюційною підготовкою, і тим більше, ніж так звана лєнінська гвардія.

Подібна ситуація, до речі, характерна для Наркомату зовнішньої торгівлі в цілому з 1937 р., коли заарештовано наркома А. Розенгольца. Для порівняння наведемо дані, повідомлені чекістом-перебіжчиком О. Орловим в його “Тайной истории сталинских преступлений”. Орлов, зокрема, інформує, що наприкінці 1937 р. представники ЦК ВКП(б) нібито звернулися до керівництва Московського інституту зовнішньої торгівлі з проханням назвати кількох перевірених студентів, яких можна порекомендувати на відповідальні державні посади, вакантні на той час. Буквально через два дні одного з цих студентів, Є. Чвялева, призначено на посаду ... наркома зовнішньої торгівлі (очевидно, враховувалася його колишня робота в радянському торгпредстві в Німеччині)⁸⁷. Щоправда, за іншими даними, наприкінці 1937 р. Чвялев був уже не студентом, а нещодавно призначеним директором Академії зовнішньої торгівлі⁸⁸. На посаді наркома він пробув недовго, як уже зазначалося, до листопада 1938 р., коли його змінив А. Мікоян, проте історія призначення Є. Чвялева на посаду наркома цілком підтверджує думку, висловлену в попередньому абзаці.

Отож, не дивно, що у віці 36 років, маючи досвід винятково науково-навчальної роботи, без практичного митного досвіду, Г. Кузнецов очолив ГМУ. Безперечно, Мікоян протегував йому. Втім перебування до 1945 р. на посаді начальника ГМУ під патронуванням Мікояна було для Кузнецова піком його кар'єри. У 1947 р. він, щоправда, призначений заступником голови в/о “Радфракта”, але з 1951 р. працює лише деканом факультету Інституту зовнішньої торгівлі⁸⁹.

Заступником Кузнецова працював Лебединський⁹⁰.

⁸⁶ Там же. – С. 279.

⁸⁷ Орлов А. Тайная история сталинских преступлений. – СПб. : Всемирное слово, 1991. – С. 224, 225.

⁸⁸ Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991 гг. Историко-биографический справочник / сост. В. И. Иванкин. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999 // Люди и Книги – мемуары великих, труды неизвестных, замечания посторонних [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://az-libr.ru/index.shtml?Persons&000/Src/0000/index>

⁸⁹ Там же.

⁹⁰ РДАЕ. – Ф. 413. – Оп. 14. – Спр. 2759. – Арк. 106.

Висновки. Аналіз ротації вищого керівництва радянського митного відомства в міжвоєнний період (1917–1939 рр.) дозволяє краще з'ясувати принципи організації митної системи, а також деякі тенденції відомчої кадрової політики.

Після жовтневого перевороту 1917 р. більшовики не одразу заходилися реформувати митну сферу, вважаючи, що мають інші, серйозніші поточні завдання. Тому не дивно, що очолювати митне відомство вже за нової влади продовжував фаховий митник В. Копайтич. Проте в розпал громадянської війни митна система почала зазнавати очевидних змін цілком у дусі урядової політики “воєнного комунізму”. Зокрема, митне відомство перейшло з-під підпорядкування Наркомату фінансів під керування спочатку Наркомату торгівлі і промисловості, а потім Наркомату зовнішньої торгівлі РСФРР; митна служба замість виконання традиційної фіскальної функції була змушена здійснювати контрольні завдання в контексті захисту і посилення державної монополії зовнішньої торгівлі; здійснювались експерименти в системі керування митною службою шляхом переходу від принципу єдиноначальності до колегіальності і навпаки; зрештою, відбувалась поступова більшовизація митного відомства, яка почалась із заміни біля керма службою досвідчених митників на перевірених більшовиків, байдуже, з якої сфери вони переходили до митної системи. Як фахівця В. Копайтича, зокрема, замінено на Г. Харкова.

Принципи політики “воєнного комунізму” передбачали централізацію системи керування будь-якою промисловою галуззю, відомством тощо. Митна система, звісно, не була винятком. Отже, саме це й довелося робити Харкову, якого, безперечно, підтримувало не тільки керівництво НКЗТ РСФРР, але й уряд радянської Росії в цілому, долаючи адміністративний опір, насамперед керівників окремих радянських республік. Іншою заслугою Харкова була розробка і впровадження першого радянського митного тарифу, який відповідав тенденціям нового курсу державної політики – нової економічної політики. Втім сам Харков, очевидно, не дуже підходив для керування митним відомством в умовах непу, адже з поживаленням зовнішньої торгівлі дещо змінювалася пріоритетна функція митної служби з контрольної на фіскальну.

Для перебудови митної системи на чолі останньої в 1922 р. поставлено А. Потяєва. Покликані часом структурні, організаційні, функціональні, кадрові тощо зміни в митній системі, безперечно, потребували трансформації відповідної правової бази. Отож основною заслугою Потяєва можна вважати підготовку, розробку і впровадження в життя першого комплексного нормативного акта з митної справи – Митного статуту СРСР 1924 р. Потяєв був фактично єдиним керівником митного відомства міжвоєнного періоду, який теоретично розвивав митну справу. Вже як керівнику-практику, котрий став справжнім фахівцем своєї справи, йому вдалося здійснити перехід від принципу революційної доцільності, комісарства до відомчого професіоналізму, не забуваючи, звісно, і про подальшу обов'язкову більшовизацію митної служби.

Звільнення А. Потяєва в 1927 р. і призначення на посаду начальника Головного митного управління А. Винокура по суті свідчило про поступову підготовку вищого керівництва СРСР до згортання непу і переходу до інших форм і методів керування державою, суспільством, економікою. Створювалася так звана командно-адміністративна система, основні ознаки якої поступово проявлялись і в митному відомстві. Затверджений наприкінці 1928 р. Митний кодекс, підготовлений у тому числі й за участю Винокура, з усією очевидністю свідчить про такі тенденції.

Часті зміни керівників митної служби Радянського Союзу в 1930–1933 рр. показують особливості впровадження командно-адміністративної системи. Ознаками цього перехідного періоду можна вважати: часту ротацію керівних кадрів; такий же частий перехід на митну службу представників інших відомств (військового, чекістсько-прикордонного тощо), що може свідчити про певну відомчу несамостійність саме митної системи; структурні й кадрові реорганізації Наркомату зовнішньої торгівлі, що не завжди позитивно впливало на підпорядковане митне відомство; складну психологічно-ділову атмосферу в системі.

Робота митної служби певним чином була стабілізована (але ненадовго) в 1933 р., коли відомство вдруге очолив Г. Харков. Його послуги на посаді начальника ГМУ, вочевидь, знадобились, у першу чергу, для того, аби налагодити повноцінну роботу митних установ у нових управлінських реаліях. Іншим завданням Харкова стала організація митного контролю експортно-імпортних операцій, які здійснювалися після налагодження радянсько-американських зовнішньоторговельних контактів.

Організаційно, можливо, Харкову і вдалося стабілізувати діяльність радянського митного відомства, проте деякі попередні тенденції після його звільнення все ж таки було збережено, зокрема традиція призначати на посаду начальника ГМУ, представників інших відомств. Середина і друга половина 1930-х рр., крім того, пройшли під сильним впливом Великого терору, під час якого відбувалися значні кадрові чистки, в тому числі в керівній системі. Як зазначали автори “Истории российской таможи”, “не уникнули митні органи втрат багатьох митних працівників під час “чисток державних установ від класово чужих елементів” і необґрунтованих репресій у 30-ті роки”⁹¹. Багато хто з попередніх очільників ГМУ став жертвою репресій, а А. Охтін-Юрова заарештовано в 1937 р., коли він перебував безпосередньо на посаді начальника митного управління.

Г. Кузнецов, останній начальник ГМУ передвоєнної доби, був типовим представником нової генерації радянських фахівців. Протягом 1930-х рр. шляхом чисток-репресій у державі відбувалась масштабна заміна дореволюційних фахівців, головним чином призначенців революційної доби на фахівців, підготовлених уже радянською освітньою системою. Це відповідало стратегічним задумам Сталіна щодо формування нової, цілком лояльної і слухняної спільноти – “радянського народу”. Радянські фахівці мали бути компетентними технократами і водночас досить аполітичними, цілком анаціональними, без особливої гуманітарної культури. Очевидно, Кузнецов повністю відповідав усім кадровим критеріям нового сталінського менеджменту.

Отже, призначенням Кузнецова фактично завершився етап радянзації митного відомства, яке було повністю централізовано, позбавлено будь-яких впливів з боку окремих радянських республік і перетворено таким чином на слухняне знаряддя вищого керівництва держави.

---

⁹¹ История российской таможи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.customs.ru/museum/rus/chronolody.xml?id=23&query-params=ch_id=27